

Олександр ДЗЮБЛЮК

ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано необхідність оптимізації процентної політики комерційних банків в Україні через формування відповідної концепції, з метою підвищення ефективності організації кредитного процесу, мінімізації процентного ризику, що супроводжує здійснення позичкових операцій, а також урахування усіх необхідних факторів впливу на рівень процентної ставки.

Однією із найважливіших засад ефективної реалізації банками функції фінансового посередництва в економіці є прибутковість здійснюваних ними кредитних операцій, позаяк саме ці операції складають основу банківських активів та визначають спрямованість перерозподілу ресурсів, а відтак слугують вихідними умовами для забезпечення неперервності відтворювального процесу загалом. Це означає, що однією з *найголовніших проблем* функціонування банківських установ в сучасних умовах є наявність адекватного механізму отримання банками необхідних прибутків через формування відповідної процентної політики, що створює базу передумов самої можливості кредитування клієнтів. Дана проблема безпосередньо пов'язана із важливими науковими та практичними завданнями, що визначають необхідність, з одного боку, глибокого теоретичного обґрунтування комплексу заходів щодо формування належної концепції процентної політики комерційних банків, а з іншого – визначення базових напрямів оптимізації кредитних відносин банків з клієнтами та мінімізації процентного ризику в нестабільних умовах перехідної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми, визначає широке коло праць, які присвячені вивченню особливостей формування процентних ставок у взаєминах банків з клієнтами. Серед їх авторів можна відзначити, зокрема, таких вітчизняних і зарубіжних економістів як А. М. Мороз, А. С. Гальчинський, М. І. Савлук, В. Д. Лагутін, В. В. Вітлінський, О. І.

Лаврушин, Ф. С. Мишкін, Р. Г. Габбард та ін. Проте, незважаючи на наявність у багатьох вітчизняних і зарубіжних наукових роботах, стосовно основ теорії кредиту і банківської справи, досліджень змісту проценту за кредит [1, 178; 2, 107; 3, 97], на сьогодні практично *невирішеними частинами загальної проблеми, яким присвячена дана стаття*, залишаються відсутність глибокого аналізу можливостей практичного застосування відповідної наукової бази у роботі комерційних банків з урахуванням особливостей перехідної економіки та ризиків підприємницької діяльності у цей період, що об'єктивно зумовлює потребу розробки й реалізації кожним комерційним банком власної ефективної концепції процентної політики. Дана потреба диктується природою ринкових умов господарювання, за яких перемога у конкурентній боротьбі за клієнта засновується серед інших факторів і на ціновій політиці, основною складовою якої для банківських установ є процентна політика.

Таким чином, *метою даного дослідження* є необхідність розв'язання конкретної прикладної проблеми, пов'язаної з використанням теорії позичкового процента для розробки практичних засад реалізації концепції процентної політики банків.

Процентна політика, що визначає механізм встановлення плати за кредит, утворює один із ключових елементів кредитних відносин, так як виражає економічну зацікавленість кредитора у передачі грошових коштів у тимчасове користування. Для кредитора плата за надані в позику кошти являє собою компенсацію невикористаних можливостей щодо інших напрямів прибуткового інвестування наявних у нього грошових ресурсів. Для позичальника ж процент за кредит є засобом купівлі права користуватися грошовими коштами протягом певного обумовленого договором періоду. Отже йдеться про ціну кредиту, що виступає оплатою його споживчої вартості як здатності задовольняти тимчасові потреби суб'єктів ринку у додаткових коштах. Відтак норму позичкового процента при найбільш загальному підході можна розглядати як ціну на гроші, що складається під впливом попиту і пропозиції на них на кредитному ринку.

Орієнтація цінової стратегії банків при здійсненні позичкових операцій виключно на кон'юнктурні фактори не може бути виправданою з точки зору тієї ролі, яку має відігравати організація кредитування у забезпеченні рентабельної роботи банківських установ, а також забезпеченні потреб різних груп клієнтів у кредитних послугах банків. Тому встановлення адекватного рівня позичкового процента як ціни кредиту має опиратися на оцінку впливу сукупності факторів макро- і мікроекономічного характеру, дія яких визначає можливості покриття витрат комерційного банку, отримання ним прибутку, а також управління ризиками за відповідними операціями. Засобом вирішення цього завдання має слугувати розробка й практична реалізація власної цілісної концепції процентної політики, яка є необхідною умовою ефективної організації кредитних відносин загалом.

Необхідно підкреслити, що у багатьох роботах, присвячених аналізу кредитної діяльності комерційних банків механізм встановлення процентних ставок за кредитами розглядається виключно у практичній площині – з позицій урахування лише окремих факторів, здатних позначитися на величині плати за кредит [4, 153; 5, 244; 6, 172; 7, 38]. Йдеться про обмежене коло факторів, що в нинішніх умовах, як правило, являють собою основу для встановлення процентних ставок за позичковими операціями банків, а саме: сукупність витрат банку, пов'язаних із

залученням кредитних ресурсів та організацією видачі позичок, з одного боку, та динаміка кон'юнктури на кредитному ринку, з другого.

Однак процентна політика, як порівняно складний механізм реалізації цінової стратегії банку на ринку кредитних послуг, не може обмежуватись простим визначенням сукупності витрат, пов'язаних із формуванням кредитних ресурсів, із додаванням маржі. Більше того, можна з упевненістю стверджувати, що саме відсутність чітко вираженої процентної політики у діяльності комерційних банків нашої країни зумовлює певні труднощі у провадженні кредитного процесу з огляду на те, що обґрунтування проценту як ціни кредиту, виходячи із об'єктивних умов діяльності суб'єктів кредитних відносин, має важливе значення для використання банківських позичок у якості інструмента стимулювання господарської активності, а недостатня гнучкість банків у даній сфері може мати негативні наслідки для ефективності кредитування.

За таких обставин відповідь на запитання, чи має бути процес встановлення плати за кредит складовою цілісної цінової стратегії банку у формі сформованої певним чином процентної політики, очевидна. Процентною політикою банку у такому розумінні доцільно вважати сукупність заходів, спрямованих на встановлення оптимальних ставок позичкового процента з метою забезпечення прибуткової роботи банку при здійсненні кредитних операцій і мінімізацію ризиків, що супроводжують зміну цін на кредитні послуги. Загалом така політика мала б формуватися на основі чіткого документу, який би формувався у вигляді затвердженої належним чином концепції, котра б враховувала вплив усіх можливих факторів розвитку економіки та особливостей діяльності тих груп позичальників, на обслуговування яких орієнтований банк.

Указаний документ мав би охоплювати сукупність усіх вихідних параметрів, на яких засновує свою діяльність комерційний банк, встановлюючи ціну на кредитні послуги. До таких параметрів доцільно насамперед віднести: по-перше, визначення базових засад, на яких має ґрунтуватися цінова стратегія комерційного банку на ринку; по-друге, оцінка усіх можливих факторів впливу, які потрібно враховувати при визначенні процентних ставок за кредити; по-третє, механізм розрахунку процентних ставок, що встановлюються банком за надані позички; по-четверте, порядок і способи управління процентним ризиком, що притаманний здійсненню кредитних операцій. Указані складові частини загалом мають утворювати єдиний документ, що відображав би спрямованість процентної політики комерційних банків на ринку кредитних послуг, позаяк кожен із зазначених параметрів має важливе значення для реалізації адекватної цінової стратегії банківських установ.

Так, вихідними засадами процентної політики банку можна вважати ті ринкові принципи діяльності комерційного банку, які визначають через механізм дії позичкового процента його зацікавленість у здійсненні кредитних операцій. До таких засад можна передусім віднести такі, як: 1) встановлення кінцевого рівня процентної ставки виключно на договірних принципах, що відображають взаємну зацікавленість кредитора і позичальника у реалізації кредитної угоди; 2) застосування диференційованого підходу при визначенні процентних ставок відповідно до умов роботи конкретного позичальника та рівня кредитного ризику; 3) встановлення процентних ставок для забезпечення ефективного функціонування банку як

комерційного підприємства, що має відобразитися належним рівнем його прибуткової діяльності.

Що стосується оцінки усіх можливих факторів впливу, котрі необхідно враховувати при встановленні процентних ставок за надані банком кредити, то це питання потребує особливої уваги банківського менеджменту, позаяк динаміка ринкових ставок процента має у своїй основі не лише умови діяльності окремого банку чи підприємства, тобто мікроекономічний аспект, а й сукупність факторів, що відображають тенденції розвитку економіки країни загалом і позначаються на всіх суб'єктах ринку.

Умови діяльності кожного окремого комерційного банку та позичальника є тими вихідними мікроекономічними параметрами, які формують основу для визначення процентної ставки за кредитом, що надається. Адекватна оцінка таких параметрів є необхідною, з одного боку, для забезпечення належного рівня прибутковості банківської установи, а з іншого – для підтримання конкурентоспроможної ціни на кредитні послуги банку, здатної задовольнити інтереси позичальника. Для досягнення цих двох цілей комерційний банк має при визначенні процента за кредит враховувати дію наступних чинників:

1) витрати на формування ресурсної бази банку, що спрямовується на видачу кредитів різним групам клієнтів, у тому числі: вартість залучених ресурсів у вигляді депозитів і міжбанківських кредитів, розміри обов'язкового резервування коштів на кореспондентському рахунку, величина організаційних витрат, пов'язаних із залученням депозитів і видачею кредитів, обсяг проблемних позик у кредитному портфелі, формування первинних і вторинних резервів для забезпечення ліквідності балансу та ін. Вітчизняна банківська практика засвідчує тенденції зростання ефективності даної роботи із врахування всіх можливих витрат банку;

2) термін, на який видається банківська позичка, являє собою фактор врахування ризику кредитної діяльності банку, позаяк у нормальних ринкових умовах довший характер позичкової операції визначає більшу імовірність втрат і, крім того, вкладення довгострокового характеру мають здебільшого вищу дохідність. У вітчизняних умовах даний механізм залежності процентних ставок від строків кредитування поки що належно не діє, оскільки існує значний попит на короткострокові кредити, призначенням яких є господарські операції із підвищеною оборотністю капіталу, а відтак і рівнем дохідності;

3) якість забезпечення, що надається при отриманні кредиту, визначає перспективи покриття можливих втрат кредитора і відповідно рівень процентної ставки як плати за ризик. Саме забезпечення у вигляді різних видів майна чи майнових прав є на сьогодні чи не найбільш головним для банку чинником при вирішенні питання про можливість надання позички. Проблема тут полягає у надмірному домінуванні цього фактора, що часто не дозволяє об'єктивно оцінити інші якісні параметри кредитної угоди. Крім того існують труднощі відчуження заставленого майна на користь банку та його подальшої реалізації;

4) репутація і надійність позичальника є тим чинником, котрий визначає принципову можливість організації кредитних відносин банку із тим чи іншим клієнтом з точки зору імовірності неплатоспроможності останнього. Даний фактор має слугувати підґрунтям для диференціації кредитної угоди і насамперед плати за

кредит. На жаль, відсутність напрацьованих належним чином у вітчизняних умовах методик визначення даного параметру не дає можливість банкам належно оцінити дані ключові характеристики діяльності потенційного позичальника, визначивши тим самим імовірний ризик втрат;

5) величина позички є фактором, що впливає на розмір процентної ставки за кредит також виходячи із імовірності втрат банку із-за неплатоспроможності того чи іншого позичальника. Відповідно до цього більший розмір позички визначає більший ризик, що повинно мати кореляційну залежність із розміром процентної ставки, яка у даному разі і виступає платою за ризик. У той же час у вітчизняних умовах потрібно враховувати передусім сукупність попередніх факторів, позаяк ризикованість кредитної операції здебільшого залежить не так від величини позички, як від надійності самого позичальника та наданого ним забезпечення.

Проте, як уже зазначалось вище, для ефективної реалізації процентної політики банку недостатньо враховувати виключно мікроекономічний аспект його взаємин із позичальниками. Потрібно розуміти, що тільки оцінка усього комплексу факторів, котрі здатні позначитися на ціні на банківські кредитні послуги, дозволяє підвищити ефективність усього кредитного процесу та забезпечити досягнення високого кінцевого результату вкладень банків в економіку. Тому невід'ємною складовою процентної політики комерційного банку має бути врахування комплексу макроекономічних факторів, спроможних впливати на величину процентної ставки за кредит, особливо в умовах нестабільного економічного розвитку, притаманного перехідному періоду. До таких факторів необхідно насамперед віднести наступні.

По-перше, рівень державного регулювання процентних ставок на ринку. Йдеться про вплив регулятивних органів держави в особі центрального банку за допомогою адміністративних або економічних методів на динаміку ставки позичкового процента відповідно до тих завдань, які ставить перед собою держава на тому чи іншому етапі економічного розвитку. Ці завдання визначають відповідно і тип монетарної політики, яка проводиться. Якщо йдеться про стримування інфляційних процесів і обмеження грошової маси, то одним із засобів досягнення цієї мети є підвищення процентних ставок, що визначається політикою «дорогих грошей». Якщо ж актуальним є завдання стимулювання економічного росту і збільшення масштабів кредитних вкладень банків в економіку, то спрямованість регулятивних функцій центрального банку набуває зворотного напрямку і має своєю метою зниження ринкових ставок процента і стимулювання кредитної активності в господарстві.

Зрозуміло, що чим більшого розвитку набувають ринкові механізми організації економічних відносин, тим меншою мірою використовуються адміністративні інструменти державного регулювання процентних ставок шляхом прямих обмежень і заборон. Головний наголос при цьому має робитися вже виключно на економічних важелях стимулювання бажаної динаміки процентних ставок на ринку позичкових капіталів. В умовах розвинутих ринкових відносин головним інструментом такого впливу є облікова ставка, що є визначальною у механізмі рефінансування центральним банком комерційних банків. Власне на облікову ставку орієнтуються комерційні банки у розвинутих країнах у процесі реалізації власної процентної політики.

В Україні відповідні регулятивні механізми ще не набули належного рівня розвитку і ефективності. Тому, хоча величина облікової ставки Національного банку України формально і береться комерційними банками до уваги при встановленні ставок за власними кредитними операціями, вона значно більшою мірою має інформаційний, аніж регулятивний характер (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка процентних ставок за кредитами комерційних банків і облікової ставки НБУ

Попри спільні тенденції динаміки змін неважко помітити, що ставка рефінансування НБУ, її вплив має далеко не вирішальний характер при остаточному формуванні ціни на кредитні послуги комерційних банків в Україні.

По-друге, зміна кон'юнктури на ринку кредитних ресурсів. Даний фактор характеризує зміну співвідношення між попитом і пропозицією на банківські позички і також має бути врахований при формуванні процентної політики комерційного банку. Потрібно розуміти, що кон'юнктурні фактори впливу на динаміку процентних ставок за банківськими кредитами мають у своїй основі особливості економічного розвитку країни у той чи інший період. Природно, що на стадії економічного підйому попит на банківські кредити зростає, що спричиняє відповідний ріст процентних ставок за позичками. Зниження ж рівня економічної активності спричиняє зворотні тенденції на ринку кредитних послуг, позаяк підприємства мають меншу потребу у залученому капіталі, а відтак ціна на банківські кредити у вигляді процентної ставки має тенденцію до зниження.

Разом із тим, особливості перехідного періоду можуть мати певний негативний вплив на реальний стан кон'юнктури кредитного ринку, позаяк підвищений попит на позичковий капітал може бути наслідком фінансових труднощів підприємств реального сектора, а не потребами економічного росту, що визначає необхідність підвищеної уваги банків до оцінки рівня кредитних ризиків при укладанні відповідних

угод. Крім того, потрібно враховувати, що у перехідний період не діють традиційні для розвинутих ринкових відносин причинно наслідкові зв'язки щодо зміни фаз ділового циклу і кон'юнктури кредитного ринку (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягів виробництва і кредитних вкладень банків України

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	81519	93365	102593	130442	170070	204190	225810	267344	344822
Темпи зростання ВВП у порівнянних цінах, %	90,0	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1
Обсяг кредитів, вкладених банками в економіку, млн.грн.	5452	7295	8873	11787	19574	28373	42035	67835	88579
Темпи зростання кредитних вкладень в абсолютному вираженні, %	134	134	122	133	162	145	148	161	131

Примітка: Бюлетень НБУ. – 2005. – № 8. – С. 28, 32, 46, 47.

Як видно із наведених у табл. 1 даних, динаміка зростання кредитних вкладень комерційних банків України в економіку далеко не у всі періоди була пов'язана із відповідними темпами економічного зростання. У той же час зрозуміло, що із стабілізацією економічної ситуації врахування попиту і пропозиції на кредити при розробці процентної політики стане необхідною умовою оптимізації ціноутворення на кредитні послуги комерційного банку та збереження ним належного рівня конкурентоспроможності серед інших банківських установ.

По-третє, темпи інфляції в країні. Даний фактор має безпосередній вплив на формування процентної політики комерційного банку, позаяк визначає можливості його прибуткової діяльності, виходячи із необхідності підтримання реальних процентних ставок на позитивному рівні. Вищі темпи інфляції є вирішальним фактором стимулювання росту процентних ставок через цінові ризики для кредитора, що являє собою засіб уникнення втрат від знецінення наданих у позичку коштів. Утім, потрібно мати на увазі, що у разі набуття процесів знецінення національної грошової одиниці характеру гіперінфляції компенсаційний механізм через процентну політику банку може виявитись недієздатним (табл. 2).

Таблиця 2

**Темпи інфляції і динаміка процентних ставок за кредитами
комерційних банків України**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Індекс споживчих цін, %	2100	10256	501	282	140	110	120	119	126	106	99	108	112
Індекс цін виробників промислової продукції, %	4235	9768	874	277	117	105	135	116	121	101	106	111	124
Процентні ставки за кредитами комерційних банків у національній валюті, %	76,0	221,1	201,7	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4	40,3	31,9	24,8	20,2	17,9
Процентні ставки за кредитами комерційних банків у іноземній валюті, %	-	-	-	-	-	-	20,0	20,9	17,0	13,1	11,9	11,6	11,2

Примітка: Бюлетень НБУ. – 2005. – № 8. – С. 40, 56.

Як видно із наведених у табл. 2 даних, у період гіперінфляції в 1992-1994 рр. при темпах зростання цін 2100%, 10256%, 501% середні значення встановлених комерційними банками процентних ставок за позичковими операціями були значно нижчі – 76%, 221,1%, 201,7%. Результатом цього були такі негативні явища у структурі банківських активів, які звели всі кредитні вкладенні до надкороткострокового. І лише із стабілізацією ситуації наприкінці 90-х рр. ситуація змінюється на користь банківських установ. Зрозуміло, що одне із базових положень процентної політики комерційних банків має передбачати обов'язкове врахування інфляційної надбавки при розрахунку процентних ставок за позичковими операціями, включаючи динаміку цін і норму процента за тенденціями, що мали місце у попередні періоди.

По-четверте, розмір бюджетного дефіциту. Даний фактор є визначальним при врахуванні динаміки попиту на кредитні ресурси з боку держави, що безпосередньо відображається на зміні ринкових ставок процента. Природно, що збільшення бюджетного дефіциту визначає підвищений попит на кредитні ресурси з боку держави, а відтак є фактором зростання процентних ставок на ринку, що мають враховувати комерційні банки при реалізації власної процентної політики. Однак дія даного традиційного для ринкових умов механізму може бути спотворена в умовах перехідної економіки, коли для додаткового залучення коштів у бюджет встановлюється надвисока дохідність за державними борговими зобов'язаннями, що призводить до істотних перекосів усієї структури кредитного ринку і визначає спрямованість банківських вкладень не у реальний сектор, а на фінансовий ринок. Така ситуація мала місце в Україні у другій половині 90-х рр., коли надвисока дохідність ринку облігацій внутрішньої державної позики відіграла антистимулюючу роль щодо кредитування банками економіки (табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка процентних ставок комерційних банків України і розмірів
бюджетного дефіциту**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Дефіцит зведеного бюджету, у % до ВВП	13,8	5,1	8,9	6,6	4,9	6,6	2,2	1,5	0,6	0,3	0,7	0,2	3,4
Середньо-зважена дохідність ОВДП за результатами аукціонів з їх розміщення на первинному ринку, %	-	-	-	85,59	70,93	32,76	54,83	27,51	20,49	15,68	10,81	9,75	11,24
Процентні ставки комерційних банків за кредитами в національній валюті, %	76,0	221,1	201,7	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4	40,3	31,9	24,8	20,2	17,9

Примітка: Бюлетень НБУ. – 2005. – №8. – с. 31, 45, 130.

Хоча не можна робити однозначний висновок про безпосередню кореляційну залежність між розмірами дефіциту державного бюджету та величиною процентних ставок, вплив на останні динаміки бюджетних надходжень і витрат опосередковано позначається на тенденціях у змінах цін на банківські кредити. Тому ті макроекономічні параметри, що стосуються стану державних фінансів, мають враховуватися і при формуванні процентної політики комерційного банку з огляду на дохідність різних напрямів розміщення активів.

Отже врахування усіх необхідних факторів впливу при формуванні процентної політики комерційного банку має слугувати засобом досягнення адекватності ставки процента за позичками, що надаються, реальним умовам функціонування банківської установи, а також відповідній ситуації, що складається на ринку у даний період. Чим ширше коло таких факторів буде враховано при розробці цінової стратегії банківської установи на ринку кредитних послуг, тим більшими є можливості для ефективної організації кредитного процесу й задоволення відповідних потреб різних груп клієнтів.

Важливою складовою процентної політики комерційного банку має бути також формулювання чітких позицій щодо порядку розрахунку процентних ставок. Очевидно, що оптимальним варіантом розрахунку є врахування фактичної кількості днів користування позичкою, хоча конкретні умови щодо нарахування процентів визначаються у кожному конкретному випадку в процесі індивідуальних переговорів між банком і позичальником.

Втім, при вивченні особливостей нарахування процентів, що можуть застосовуватись у процесі формування процентної політики банку, необхідно звернути увагу ще на один важливий момент, котрий стосується адекватного покриття доходами від кредитних операцій здійснюваних банком витрат за депозитами, адже за останніми часто-густо пропонується нарахування складних процентів, тоді як для кредитів така практика поширення не набула. У зв'язку з цим комерційними баками при видачі кредиту на строк більше року повинна бути передбачена можливість нарахування платежів за формулою складних процентів. При цьому дане правило може бути, в принципі, поширене і на помісячне нарахування платежів у тому разі, якщо у сформованій ресурсній базі комерційного банку значну частину займають депозити з відповідним процентним режимом.

При такому методі нарахування проводиться не лише на основну суму кредиту, а й на нараховані за попередній період проценти. Відтак загальна сума заборгованості позичальника може бути розрахована за формулою:

$$L = S \times (1 + R)^n$$

де L – кінцева сума заборгованості за позичкою з процентами;

S – початкова сума виданого кредиту;

R – процентна ставка;

n – кількість років, на які було надано кредит.

Водночас ефективність процентної політики комерційного банку значною мірою залежить і від врахування ряду факторів макроекономічного характеру, що здатні впливати на дохідність кредитних операцій. Серед таких факторів одне з головних місць належить інфляції, що обумовлює потребу включення цього параметру до розрахунку процентних ставок.

Окрема увага при формуванні змісту процентної політики комерційних банків має приділятися розробці ефективного механізму мінімізації процентного ризику за позичковими операціями. Саме поняття процентного ризику як імовірності скорочення, зведення до нуля або отримання негативної маржі банком внаслідок несприятливої для нього зміни процентних ставок потребує виділення окремого розділу процентної політики з розробкою основних напрямів щодо управління даним видом банківського ризику. Недостатня увага, що приділяється комерційними банками України порівняно із банківськими установами розвинутих країн проблемам мінімізації процентного ризику, пов'язана із значно меншими строками розміщення активів і пасивів, що відповідно знижує імовірність суттєвих втрат унаслідок якихось кардинальних зрушень ринкової норми процента.

Разом з тим, із подальшим розвитком інфраструктури фінансового ринку, розширенням складу фінансових інструментів, що забезпечують переміщення грошових потоків в економіці, а також із зростанням рівня конкурентної боротьби між різними інститутами кредитної системи зміна процентних ставок може стати вагомим фактором впливу на кредитну діяльність комерційних банків з точки зору її ефективності. Йдеться про дедалі чіткіше виявлення тенденції до посилення взаємозв'язку та взаємозалежності між динамікою процентних ставок за пасивними і активними операціями, різниця між якими у кінцевому підсумку визначає

прибутковість діяльності банківських установ з огляду на динаміку маржі, а відтак і величину процентного ризику, що супроводжує реалізацію як депозитних, так і кредитних операцій комерційних банків.

За таких обставин комерційні банки можуть отримати більший або менший прибуток залежно від того, як сформована структура їхніх активів і пасивів. Природно, що в разі зниження процентних ставок комерційний банк отримує у своє розпорядження більш дешеві ресурси, проте і видача кредитів здійснюється під нижчий процент, зумовлюючи зниження обсягів валового доходу. Так само і при зворотній тенденції, у випадку підвищення ставок позичкового процента, дохід за кредитними операціями росте, однак збільшується і плата за ресурси.

Отже основна причина, котра визначає імовірність втрат комерційного банку внаслідок коливання ринкової норми процента, пов'язана передусім із незбалансованістю змін у доходах від активів із відповідними змінами витрат, пов'язаних із залученням ресурсів для позичкових операцій. Цьому можуть сприяти і деякі фактори, що мають здебільшого організаційний характер – такі, як неврахування у кредитному договорі можливих змін процентних ставок і встановлення єдиної величини процента на весь період користування кредитом, неправильне визначення ціни кредиту з огляду на формування витратних статей банку та індивідуальні особливості діяльності позичальника, а також відсутність чітко сформульованої концепції процентної політики.

Виходячи з вищевикладеного, основні напрями мінімізації процентного ризику, котрі можуть бути передбачені політикою комерційного банку у сфері ціноутворення за позичковими операціями, доцільно систематизувати у вигляді кількох груп методів, що можуть включати:

1) управління ліквідністю комерційного банку, при якому основний наголос робиться на дотриманні однакової пропорції при перегляді розмірів процентних ставок за активними і пасивними операціями з огляду на можливості збалансування строків і розмірів останніх та потоків відповідних надходжень і витрат;

2) встановлення ліміту розриву у строках активів і пасивів комерційного банку, що пов'язано із регулюванням структури сум за строками кредитних вкладень і зобов'язань відповідно до очікувань банку стосовно динаміки процентних ставок на ринку, що позначається на рівні прибутковості кредитного інституту. У даному разі, на відміну від попереднього, йдеться вже не про чітке ув'язування сум і строків різних груп активів і пасивів, а про встановлення певної граничної величини відхилення між цими строками з метою не лише зниження процентного ризику, а й по можливості отримання більшого доходу;

3) використання деривативів, тобто похідних цінних паперів як засобу страхування процентного ризику в перспективі, з розвитком відповідного сегменту фінансового ринку в Україні. Йдеться про використання можливостей використання процентних свопів, опціонів чи укладення форвардних контрактів, здатних зменшити імовірність втрат банку від коливань ринкових ставок процента. Природно, що за нинішнього рівня розвитку фінансового ринку в Україні та можливостей використання банками у своїй діяльності різних фінансових інструментів вони можуть застосовуватись у перспективі, із створенням необхідних умов для використання похідних цінних

паперів, основне призначення яких і полягає у формуванні для економічних агентів ефективного механізму хеджування.

Сукупність розглянутих вище елементів процентної політики комерційного банку, що охоплюють її вихідні засади, фактори впливу на величину процентної ставки та порядок розрахунку процента за кредит, механізм управління процентним ризиком, є тими необхідними складовими єдиної цілісної цінової стратегії комерційного банку на ринку кредитних послуг, котру необхідно чітко формулювати у вигляді певного документу та проводити з метою оптимального поєднання інтересів банку та позичальників.

Висновки з дослідження полягають у необхідності формування адекватної процентної політики кожним комерційним банком для забезпечення нормальних умов власної діяльності при збереженні належного рівня прибутковості та ліквідності. Процентна політика комерційного банку повинна передбачати різні можливості мінімізації процентного ризику, котрі у даний час або у майбутньому можуть бути використані банківськими установами як один із напрямів удосконалення організації позичкових операцій. *Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку* мають бути вивчення додаткових можливостей щодо механізму мінімізації процентних ризиків та оптимізації на цій основі як власне процентної політики, так і усієї кредитної діяльності комерційних банків.

Література

1. Гальчинський А.С. *Теорія грошей*. – К.: Основи, 1998. – 413 с.
2. Мишкін Ф.С. *Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ.* – К.: Основи, 1998. – 963 с.
3. Габбард Р.Г. *Гроші, фінансова система та економіка: Підручник / Пер. з англ.* – К.: КНЕУ, 2004. – 889 с.
4. *Банківські операції: Підручник / За ред. А.М. Мороза*. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
5. *Банковское дело: Учебник / Под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой*. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 592 с.
6. Лагутін В.Д. *Кредитування: теорія і практика: Навчальний посібник*. – К.: Знання, 2000. – 215 с.
7. *Кредитний ризик комерційного банку: Навчальний посібник / За ред. В.В. Вітлінського*. – К.: Знання, 2000. – 251 с.

Редакція отримала матеріал 23 вересня 2005 р.